

УСАБАЕВ АРМАН КАИРБЕКОВИЧ

6D050800 – «Есеп және аудит» мамандығы бойынша философия докторы дәрежесін (PhD) алуға ұсынылған

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОРЫНДАҒЫ БУГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТТІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІН ДАМЫТУ» атты диссертациясының мәтініне

АНДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасы экономикасы дамуының қазіргі кезеңі бюджет қаражатын пайдалану бойынша жоғары сапалы ашық есептілікті қалыптастыруды және бухгалтерлік есеп пен мемлекеттік аудиттің жаңа жүйесін дамытуды талап ететін бюджет шығыстарының тиімділігі мен нәтижелілігі қағидаттары бойынша бюджет процесінің реформалауға көшуімен сипатталады.

Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің жаңа жүйесін қалыптастыру негізінде мемлекеттік сектордағы бюджеттік жоспарлау және мемлекеттік басқару жүйесін дамыту қаржыландыру жоспарларының орындалуын бағалау ғана емес, алға қойылған стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуде бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мен нәтижелілігін бағалауға бағытталған.

Мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп жүйесін реформалау қаржылық тұрақтылықтың макроэкономикалық көрсеткіштерін және ұзақ мерзімді перспективада мемлекеттік міндеттемелерді (мемлекеттік қарыз алу, мемлекеттік кепілдіктер, мемлекеттік концессиялық міндеттемелер, зейнетақы міндеттемелері, әлеуметтік төлемдер бойынша) өтеу мүмкіндігін бағалау мақсатында ақпараттық базаны қалыптастыру бойынша макроэкономикалық бағытты ұстанады.

Мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есепті жетілдірудің бұл бағыты мемлекеттік қаржы статистикасының мақсаттары үшін макроэкономикалық көрсеткіштерді анықтаумен байланысты.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп пен аудитті ұйымдастыру тәжірибесінің қазіргі жағдайы бюджеттік процесті және мемлекеттік басқару жүйесін түбегейлі реформалау процесінде бухгалтерлік есеп жүйесінің әдіснамалық негіздерін одан әрі дамытуды және жетілдіруді талап етеді.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру тиісінше мемлекеттік аудит жүйесін қалыптастыру мен құруды, концептуалды жаңа бюджеттік саясаттың негіздеріне көшу мақсаттарына жауап беретін жаңа бухгалтерлік есеп жүйесінің теориялық, әдіснамалық және әдістемелік аспектілерін әзірлеуді талап етеді.

Мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есептің қолданыстағы жүйесі нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді енгізу және мемлекеттік басқарудың жаңа жүйесіне көшу мақсаттары үшін ақпараттық базаны қалыптастыруға толық көлемде мүмкіндік бермейді. Бухгалтерлік есептің мұндай жағдайының себебі нормативтік актілер мен әдістемелік құжаттарда да, арнайы әдеби дереккөздерде де бухгалтерлік есептің теориялық және әдіснамалық мәселелерінің жеткіліксіз әзірленуі болып табылады. Отандық және шетелдік ғалымдардың есеп және аудит мәселелері бойынша еңбектері негізінен экономиканың нақты секторындағы ұйымдарға арналған.

Осы мәселелерді шешу ҚСҚЕХС сәйкес есептеу әдісіне көшу жағдайында, әсіресе бюджеттің кіріс бөлігін қалыптастыру кезінде Қазақстан Республикасындағы экономиканың мемлекеттік секторында бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың нақты әдістемелік тұжырымдамасының жоқтығына байланысты ерекше маңызды болып табылады.

Осының барлығы диссертациялық зерттеу тақырыбын таңдаудың өзектілігін анықтайды. Таңдалған тақырыптың өзектілігі сонымен қатар мемлекеттік сектор үшін отандық бухгалтерлік есеп жүйесінің халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына көшуі жағдайында бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін тексеру әдістемесін жетілдірудің практикалық маңыздылығына, өзекті міндеттеріне байланысты.

Зерттеу нысаны жаңа бюджеттік саясат тұжырымдамасын іске асыру және нәтижелерге негізделген бюджеттеу қағидаттарын енгізу жағдайында Қазақстан Республикасының мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есеп пен мемлекеттік аудиттің тарихи қалыптасқан және дамып келе жатқан жүйесі болып табылады.

Зерттеу мәні жаңа бюджеттік саясат пен нәтижеге және мемлекеттік сектор үшін халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес есептеу әдісіне көшуге негізделген бюджеттеу қағидаттарын енгізу жағдайында Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп және мемлекеттік аудит жүйесін реформалаудың теориялық, әдіснамалық және тәжірибелік аспектілері болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты есептеу әдісіне көшу жағдайында Қазақстан Республикасы экономикасының мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есеп және аудит жүйесін дамыту мен жетілдірудің теориялық, әдіснамалық, әдістемелік және практикалық аспектілерінің тұжырымдамалық моделінің негізгі ережелерін әзірлеу және ғылыми негіздеу болып табылады.

Зерттеу мақсатына сәйкес диссертацияда келесідей өзара байланысты келесідей **міндеттері** қойылды және шешілді:

- ҚСҚЕХС сәйкес кассалық әдістен есептеу әдісіне көшу нәтижесінде мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп жүйесін реформалаудың қазақстандық тәжірибесін талдау, жүйелеу және жалпылау;
- ҚСҚЕХС-тың ХҚЕС-ке жақындау процестерін талдау;
- қаржылық есептілік нысандарын әзірлеу бағыттарын жүйелеу және мемлекеттік қаржы статистикасының мақсаттары үшін қаржылық есептілік

пен макроэкономикалық көрсеткіштерді қалыптастыру жөніндегі ережелерді үйлестіру бойынша ұсынымдар әзірлеу;

- мемлекет активтері мен пассивтерінің балансын қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу;

- мемлекеттік аудит жүйесінің әдіснамалық және әдістемелік аспектілерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері.

Диссертациялық жұмыста салыстырмалы, ғылыми, жүйелік талдау, зерттеу мен талдаудың кешенді әдістері қолданылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы келесі ғылыми нәтижелермен расталады:

- Қазақстан Республикасындағы бюджеттік процесті мемлекеттік басқару деңгейлері бойынша қаржылық есептілік объектілері мен субъектілерінің ұсынылған сыныптамасы негізінде бухгалтерлік есеп пен мемлекеттік аудитті ұйымдастырудың тұжырымдамалық моделі әзірленді;

- ҚСҚЕХС сәйкес қолма-қол ақшадан есептеуге көшу нәтижесінде мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп жүйесін реформалаудың қазақстандық тәжірибесін талдау және жүйелеу жүргізілді;

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есептің жаңа жүйесін қалыптастырудың теориялық, әдіснамалық аспектілерін талдау нәтижелері бойынша тұжырымдалған тұжырымдар мен ұсыныстар әзірленді;

- нәтижеге бағдарланған бюджеттеу процестерін есепке алу және ақпараттық қамтамасыз етуді жақсарту және жинақтау бюджетін құрудың жаңа әдіснамалық негізіне көшу бойынша ұсыныстар әзірленді;

- концессиялық активтер мен міндеттемелер, зейнетақы міндеттемелері, бағалау және кепілдік міндеттемелер, қаржылық инвестициялар мен қаржылық міндеттемелер мысалында қаржылық есептілікте бұрын танылмаған активтер мен міндеттемелерді есепке алу және тану бойынша ұсыныстар әзірленді;

Қорғауға ұсынылған диссертацияның негізгі тұжырымдамалары.

- Қазақстан Республикасындағы бюджет процесін мемлекеттік басқару деңгейлері бойынша бухгалтерлік есеп объектілерінің ұсынылатын жіктелуі және қаржылық есептілік субъектілерін сәйкестендіру негізінде бухгалтерлік есеп жүйесін және мемлекеттік аудитті ұйымдастырудың тұжырымдамалық моделі;

- есептеу әдісіне көшу және нәтижелерге негізделген бюджеттеу жүйесін енгізу жағдайында мемлекеттік секторда бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың әдіснамалық және әдістемелік аспектілерін жетілдірудің тұжырымдамалық моделі;

- мемлекет активтері мен пассивтерінің балансын қалыптастыру бойынша тұжырымдамалық және әдіснамалық ережелер;

- бұрын танылмаған активтер мен міндеттемелерді есепке алу және тану бойынша ұсынымдар (концессиялық активтер мен міндеттемелер,

зейнетақы міндеттемелері, есептік және кепілдік міндеттемелер, қаржылық міндеттемелер мысалында);

- есептеу әдісі бойынша бюджеттік жоспарлау және бюджеттеу, мемлекеттік аудит процестерін бухгалтерлік және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдірудің теориялық және әдістемелік ережелері;

- мемлекеттік сектор субъектілері үшін ҚСҚЕХС жеке сектор үшін бухгалтерлік есеп ережелерімен және қағидаттарымен (ҚЕХС) тығыз жақындасу тенденцияларын талдау нәтижелері;

- мемлекеттік қаржы статистикасының мақсаттары үшін қаржылық есептілік пен макроэкономикалық көрсеткіштерді қалыптастыру жөніндегі ережелерді үйлестірудің теориялық және әдіснамалық ережелері;

- стратегиялық мемлекеттік аудитті және тиімділік аудитін ұйымдастыру және өткізу жөніндегі әдіснамалық және әдістемелік тұжырымдамалар.

Зерттеу нәтижелерінің тәжірибелік маңыздылығы.

Диссертацияның практикалық маңыздылығы – жұмыста мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есептің жаңа жүйесінің әдіснамалық негіздері тұжырымдалды және мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылау жүйесін дамыту, қаржылық аудит әдістемесін енгізу, сәйкестік аудиті және есептеу әдісіне көшу жағдайында экономиканың мемлекеттік секторы субъектілері қызметінің тиімділік аудиті бағыттары бойынша нақты ұсыныстар әзірленді.

Мемлекеттік ресурстарды пайдаланудың тиімділігі мен нәтижелілігін бағалау үшін бухгалтерлік және бюджеттік есепке алу жүйесін, мемлекеттік қаржылық есептілікті, есепке алу-талдау ақпаратын қалыптастыру қағидаттарын, экономиканың мемлекеттік секторына қаражат салу тиімділігін бағалаудың қажетті элементі ретінде бақылау тетігін жетілдіру және реформалау қажеттілігі негізделді.

Диссертацияның ережелері мен қорытындылары мемлекеттік сектор субъектілерінің практикалық қызметінде пайдаланылуы мүмкін және экономиканың мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есеп жүйесін, мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды заңнамалық және нормативтік қамтамасыз етуді жетілдіру және дамыту процесінде қабылдануы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері бойынша экономиканың мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін, мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды дамыту және одан әрі жетілдіру тұжырымдамасының негіздерін қалыптастыруға болады.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері мемлекеттік сектордағы бухгалтерлік есеп теориясы мен әдіснамасы мәселелерін әзірлеу, мемлекеттік қаржыны басқару процестерін бухгалтерлік және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру және бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау, жинақтауды бюджеттеу жүйелерін енгізу, тиімділікке негізделген бюджеттеу жүйелерін енгізу, қаржылық бақылау және мемлекеттік аудит жүйелерін жетілдіру, оның ішінде қаржылық аудиттің әдіснамалық, әдістемелік және практикалық аспектілері,

сәйкестік аудиті және тиімділік аудиті бойынша ғылыми зерттеулерде көрініс тапты.

Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы.

Зерттеу кезеңінде 12 ғылыми жұмыс жарияланды, оның ішінде: 1 жарияланым Scopus-та, 3-і Білім және ғылым сапасын қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда, 6 мақала халықаралық конференцияларда, 2 мақала қазақстандық журналдарда.

«Developing an Accounting System: Under the Macroeconomic and Microeconomic Model of Economic Relations between Business Entities. Example of Hospitality Management» мақаласында бухгалтерлік есеп тәжірибесіне түбегейлі өзгерістер енгізу қажеттілігі анықталған. Нарықтық механизмдерді дамыту мақсаттарына жету үшін бухгалтерлік есеп жүйесіндегі реформаларды бірінші орынға қою керек. Докторант бұл мақаланы ғылыми жетекшінің жетекшілігімен жазды.

«Methodological aspects of organization of accounting in the state sector of the Republic of Kazakhstan: on cash basis and accrual basis method of accounting» және «Перспективы развития учетной системы в государственном секторе Республики Казахстан в условиях конвергенции МСФООС и МСФО» мақалаларында докторант Қазақстан Республикасының мемлекеттік секторындағы ұйымдарда есептеу әдісі мен кассалық әдістің қолданылуына салыстырмалы талдау жүргізді.

«Marketing ensuring of the competitiveness of the Republic of Kazakhstan regions in the transition to the digital economy» мақалада авторлар өңірлік дамуда цифрлық түрлендірулерді қолдану мүмкіндігін анықтайды, жекелеген аймақтар экономикасының әртүрлі секторлары шеңберінде цифрлық кешендерді біріктіру моделінің математикалық негіздемесін ұсынады.

«Development of the Digital Economy in the Republic of Kazakhstan» мақала отандық ғылыми жетекшінің жетекшілігімен жазылған. Мақалада Қазақстан Республикасының экономикасындағы ақпараттық сектордың рөлін ашады.

«Actual problems of accounting of concession assets and liabilities in the Republic of Kazakhstan» и статье «Актуальные проблемы бухгалтерского учета концессионных соглашений в условиях развития государственно-частного партнерства в Республике Казахстан» мақалаларында концессия шарты түріндегі мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту жағдайында республика экономикасының мемлекеттік секторындағы бухгалтерлік есепті жаңарту мәселелері қарастырылған. Концессиялық шарттарды есепке алу мәселелері бойынша ұсыныстар берілген. Бұл мақалалар да жетекшінің бақылауымен жазылған.

Докторанттың диссертациясында және жарияланымдарында ұсынылған барлық ғылыми нәтижелерді автор өз бетімен алды, мәселелердің тұжырымы диссертациялық зерттеуге ғылыми кеңес беру және жетекшілік ету шеңберінде отандық және шетелдік ғылыми кеңесшілермен ұсынылды.